

Når marken bliver våd

- en selvskabt plage

Trods 25 år med en forbedret vandløbslov, er konflikten mellem natur- og landbrugsinteresser stadig stor ved vandløbene. Alt for ofte afkobles den faglige viden fra de konkrete handlinger.

I gamle dage var åens vandspejl tæt på engens overflade, og den gik let over sine bredder. Det gødede engen så der kunne høstes hø, hvis næringsstoffer kom ud på markerne med gødningen. Der var også plads til sten som ørrederne kunne gemme sig ved. Nu er her majsmark, åen er en dyb, lige kanal. Oversvømmelse er uvelkommen.

Af Bent Lauge Madsen

■ Vand omkring åen er naturens orden. Men tre landmænd ved Alling Å på Djursland mente sidste efterår, at det var naturens uorden. De forlangte derfor, at skatteborgerne skulle betale over en kvart million kroner, fordi åen gik over sine bredder og ødelagde afgrøderne. De påstod, at kommunen var skyldig fordi åmanden ikke havde "vedligeholdt" åen ordentligt. Han havde efter deres mening ikke barberet tilstrækkeligt i åens plantevækst,

også kaldet grøden (uden jysk tryk på førstestavelen!). Grøden får vandet til at strømme langsommere af sted, så vandstanden stiger (se boks 1).

I dette tilfælde blev kravet afvist, fordi åmanden havde skåret grøden efter de gældende regler. Men sådanne klager er hyppige, og de ender ikke altid som ved Alling Å. Ikke fordi klagen er berettiget, men fordi kommunerne følger landmændene. Det er nu kommet

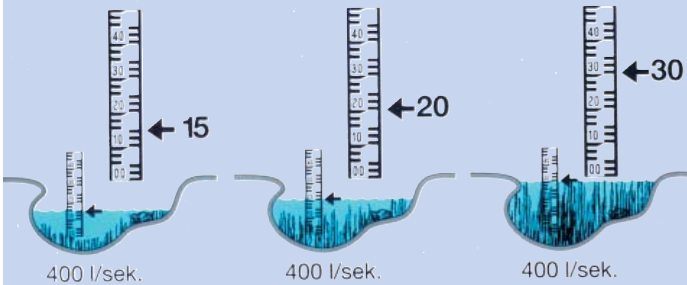
så vidt, at venstrepolitikerer Eyvind Vesselbo har bebudet, at Miljøministeriet skal lave en ny bekendtgørelse, så landmænd kan få erstatning, hvis afgrøderne oversvømmes fra åen.

Det kan presse kommunerne til at gå tilbage til gamle dages vedligeholdelse – eller rettere mishandling – af vandløbene. Der er mere på spil end landmændenes afgrøder. Det handler om, hvorvidt vore vandløb igen skal ende som golde afvan-

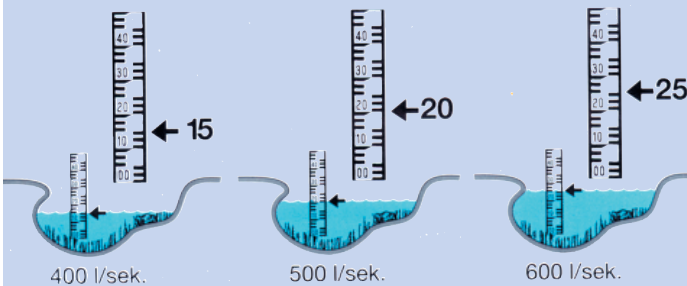
dingskanaler. Eller om vi kan holde fast i de forbedringer vi har nået i vore vandløb, takket være den "ny" vandløbslov, som trådte i kraft for 25 år siden.

Forbedringerne ses f.eks. som gode, naturlige bestande af ørreder, et planteliv med mange arter, og bække vi igen kan høre klukke. Forbedringerne er ikke kun kommet, fordi åerne er blevet renere. God vandløbskvalitet er andet og mere end god vandkvalitet (se boks 2). De væsent-

Grøde og vandstand (boks 1)

Der er en sammenhæng mellem tætheden af planterne (grøden) i vandløbet og vandstanden. Jo flere planter des større er modstanden mod vandets afledning. Vandet løber langsommere og det giver en højere vandstand. Jo flere planter, des højere vandstand ved samme vandføring. Vandstanden måles i cm over et fikspunkt.

Vandføringen måles i liter per sekund. Vandstanden stiger når vandføringen stiger, selv om tætheden af grøde er uændret.

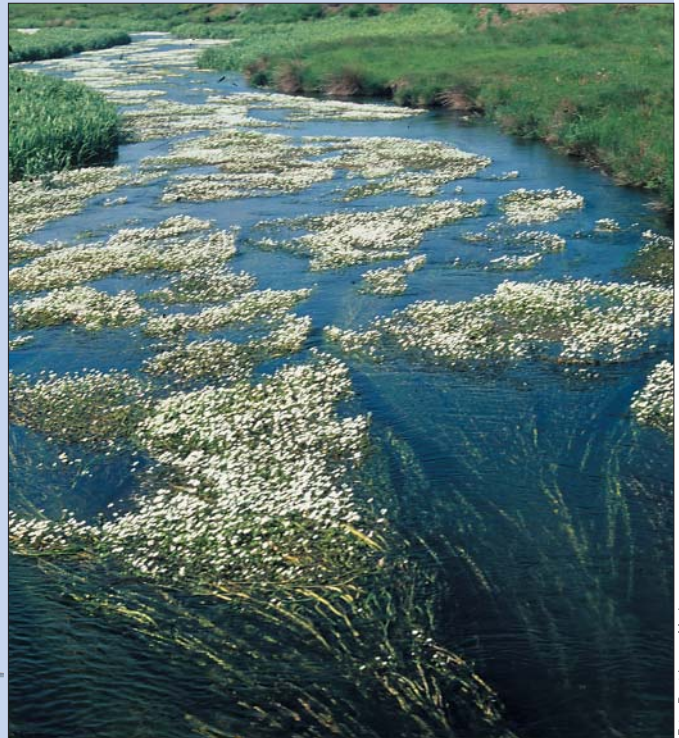

Foto: Bent Laurige Madsen

Her ses planten vandrunke i en å. Det ser voldsomt ud, men vandet løber let af sted. Modstanden mod afstrømningen er ikke stor. Det meste af planten ligger i overfladen. Nede i vandet er lange, tynde og bøjelige stængler. Vandløbsplanter er ofte udviklet, så de yder minimal modstand mod strømmen.

lige fremskridt er sket hvor vandløbene er forvandlet fra ensformige afvandingskanaler til vandløb med en stor fysisk formrigdom, en af de tidligst erkendte økologiske betingelser for et alsidigt dyre- og planteliv.

Vandløb i forandring

Vandløb, der snor sig uhindret gennem landskabet, er sjældne i Danmark nu, omend nogle er ved at blive genskabt. I takt med at landbruget kom tæt på vandløbene, både i hedesletter og i ådalenes enge, blev vandløbene forandret. Forudsætningen for at dyrke jorden i sådanne områder er, at vandspejlet sænkes, måske op til et par meter. Regnvandet sendes gennem dræn hurtigt ud i åen uden ventetid i jordbunden. Åen graves dybere

Vandløbskvalitet (boks 2)

Vandløbskvaliteten er en helhed, der beskrives i fem dimensioner. Den klassiske "vandløbskvalitetstrekant" rummer vandkvaliteten, der skal være god, vandføringen, der skal være tilstrækkelig, og den fysiske form, der skal være varieret, alt i et omfang der er bestemt af de politisk fastsatte miljømål. Vandføringen kan styres f.eks. gennem krav om hvor meget vand der må indvindes i omgivelserne eller sendes ind gennem dambrug.

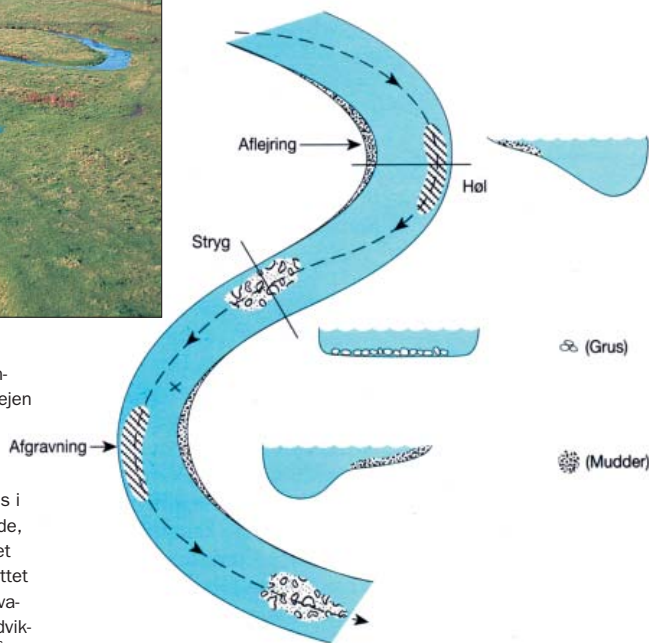
En fjerde dimension er, at der skal være fri passage både opstrøms og nedstrøms for vandrefiskene.

En femte dimension er at vandløbet skal have adgang til omgivelserne. Her kan vandet flyde over ved højvande, her kan vandløbets voksne, flyvende insekter finde levesteder.

I det danske landskab vil naturlige vandløb slynge sig i et regelmæssigt mønster: Mæanderere. I forhold til det udrettede vandløb er vejen længere og faldet pr meter mindre. I mæandererne er et organiseret skifte i strømmønstre, i dybder og i bundmaterialer. Dette mønster, som gentages i intervaller på ca. 5-7 gange vandløbets bredde, målt når der er høj vandstand, giver vandløbet et varieret udbud i levesteder. Også i et udrettet vandløb, der får lov at udvikle sig, kan et tilsvarende mønster i dybder og bundmaterialer udvikles. Det skete f.eks. i den udrettede Skjern Å.

Strømmen og vandplanter kan sammen skabe et varieret fysisk mønster i en bæk. Sådanne formgivende planter kalder vi økologiske entreprenører. Denne bæk var tre år før omdannet til en ensartet kanal af en gravemaskine.

Foto: Bent Lange Madsen

og rettes ud så vandet løber hurtigere af sted uden forsinkende omveje i slyngningerne. Grøden skal skæres regelmæssigt, så den ikke bremser vandets afstrømning.

Plantelivet bliver forarmet. "Ukrudt" som pindsvineknop får overtaget, og med den er en ond cirkel sat i gang: Pindsvineknop bremser vandet mere end det naturlige vandløbs planter, vokser hurtigere og må skæres hyppigt. Så kommer der lys ned til de små skud ved jordstængelen, der skyder op i hælene på åmanden.

I det ensartede vandløb er der naturlige kræfter i gang, der stræber efter at genskabe en del af den fysiske variation. Der er et samspil mellem strømmens kræfter og formskabende planter. Men tilløbene til denne naturlige "healing" kan bremses af vedligeholdelsen, der efter sagens jura skal fastholde vandløbet i den vedtagne, unaturlige form, der sikrer vandafledningen.

Vandløbsloven har nu sat sit gode præg på mange af vore vandløb. Overgangen til en skånsom vedligeholdelse har markant forbedret miljøforholdene i vore vandløb. Så anerkendt er vedligeholdelsens betydning for vandløbskvaliteten, at ophør af grødeskæring

er nævnt i Finansministeriets rapport om vandrammedirektivets virkemidler fra juni 2007 som den vigtigste vej til at sikre en god vandløbskvalitet. Med den afsender tyder det på, at det giver "mest miljø for pengene."

Jura og vandløb

Den unaturlige, ensformige, men juridisk lovlige tilstand af vandløb er som regel beskrevet i et retsdokument, et regulativ, der f.eks. bestemmer hvor dybt og hvor bredt vandløbet skal være, og hvor ofte og hvor omfattende grøden skal skæres.

Vandløbsloven har tidligere været en "afvandingsslov", der skulle sikre, at vandet blev ledt væk hurtigst muligt. Det blev ændret, da vi fik den "nye" vandløbslov i 1983. Den siger staidgvek at »loven skal tilstræbe, at vandløb kan benyttes til afledning af vand.« Men der kom en væsentlig tilføjelse i formålsparagraffen, der indskærper at »Danmarks øvrige love også gælder for vandløbene.« Miljø- og naturbeskyttelseslovene, der skal sikre naturkvaliteterne, skal overholdes, også når vandløbene vedligeholdes. Hvis en politisk målsætning kræver, at der skal være en god bestand af ørreder i vandløbet, så skal grøden kun skæres i en sådan grad, at der bevares skjulesteder for ørrederne. Meningen skulle ikke være til at misforstå. Men alligevel er overtrædelser en væsentlig årsag til, at ca. halvdelen af vore vandløb stadig er dårlige levesteder, hvis man skal tro Miljøministeriets sidste opgørelser (NOVANA). I virkelighedens verden er det let at gradbøje vandløbslovens formålsparagraf til fordel for vandets afledning. I landkommunerne er der kort mellem landmænd og kommunalbestyrelse. Og vagthundene er blevet færre efter at amterne er nedlagt.

Natur og vandafledning

For 25 år siden var vedligeholdelsen i vore vandløb gået helt over gevind, og i vedligeholdelsens navn var vandløbssving rettet ud, de lave grus- og stenbaner gravet op. Og plantevæksten blev rundbarberet, selv bredden gik ikke fri. Selv i forhold til

“den gamle vandløbslov” var der tale om ulovlig regulering.

Paradoksalt nok har fortidens ulovligheder gjort det muligt at genskabe gode miljøforhold i vandløbene. Den ulovlige udvidelse af vandløbene gav plads til at efterlade plantevækst og lægge sten og grus ud. Vandløbene fik igen skjulesteder for ørrederne. Åen fik et bedre strømmønster, der kunne forme et varieret løb og holde bunden ren for mudder og sand.

Man fandt også ud af, at vandløb, der var smallere og havde mere grøde end regulativet tillod, kunne opfylde de lovlige krav til afledning af vand. Vandføringen er ikke ensartet i vandløbet: Den største del løber som en slynget vandmasse omkring midten. Man kan altså nøjes med at skære en mindre del af grøden, men det skal gøres det “rigtige” sted. Derfor er grødeskæring i en eller flere strømrender nu den foretrukne, miljøvenlige metode, i hvert tilfælde i større vandløb. Et af de synlige resultater er at plantevæksten udvikler sig med arter, der yder mindre modstand (f.eks. vandranunkel).

Alligevel er landbrugets modstand massiv og har været det i årevis. Det er denne vedvarende pression, der er årsag til gradbøjningen af vandløbsloven, hvor naturhensynene prioriteres ned. Det er ikke uforståeligt, for mange marker bliver våde. Afgrøderne ødelægges og EU-tilskud mistes, hvis der er for vådt til, at der kan gå kreaturer ved åen. Syndebukken er den miljøvenlige grødeskæring. Den er jo synlig: Der er vitterligt mere i grøde i mange vandløb end før, og de er blevet smallere. Men *der har ikke været noget at komme efter*. Konkrete analyser har vist, at landbruget har fået opfyldt det, de havde krav på, men ikke meget mere. Var det bedre før i tiden hang det sammen med, at der blev vedligeholdt ud over det lovlige.

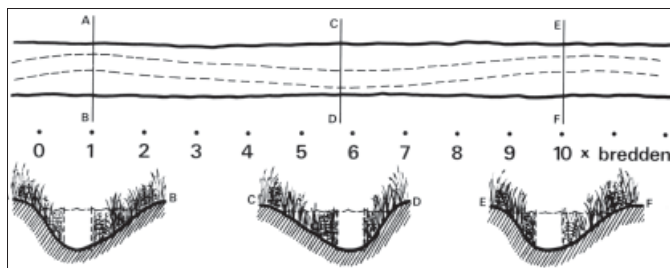
Derfor bliver markerne våde

Der er flere grunde til at markerne bliver våde. Det er beskrevet bl.a. i rapporter

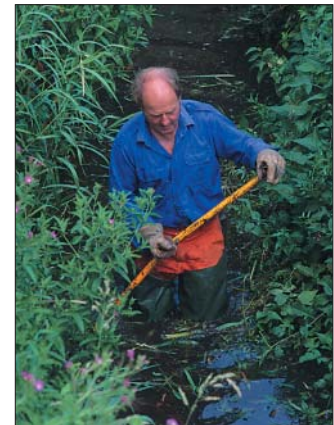

Fotos: Bent Laugesen/Madsen

I de større vandløb skæres grøden med en sejlene slåmaskine. De steder man overholder, at “vedligeholdelsen skal svare til sit navn og altså ikke gå videre end anført” har Åmænd med sådanne maskiner skabt gode miljøforhold i fordums brede, sløve vandløb. I de små vandløb skærer de med le.

Strømrenden: Det meste af vandet i åen løber i et slynget mønster omkring midten af åen. Åmanden har erfaring i at “læse” åens strømmønster og skærer grøden i én eller flere strømrender. Det er med til at skabe varierede levesteder og at give strømmen formende kræfter. “Bølgelængden” er 10 - 14 x vandløbets bredde.

fra det vandløbsudvalg Hans C. Schmidt oprettede i 2003, og som én gang for alle skulle afklare sagen. Den blev en bekræftelse på hvad der også er sagt tidligere: Oversvømmelserne er ofte en selvskabt, forudsigelig plage, fordi landbruget har udvidet dyrkningen til arealer, hvor risikoen for over-

svømmelser har været kendt.

Det er vigtigt at slå fast, at kommunen (vandløbsmyndigheden) ikke skal garantere mod oversvømmelser. De skal kun sørge for, at regulativets bestemmelser om vedligeholdelse overholdes, og ikke mere. Er det i orden, som ved Alling å, har kommunen opfyldt sin opgave.

Voldsom regn kan være en væsentlig årsag til at åen svømmer over, men det er kommunen uvedkommende. Det er landmandens egen risiko.

Den vigtigste årsag til våde marker er, at de drænedede enge i ådalene “har sat sig”. Det er en helt forudsigelig udvikling. I den drænedede tørvejord forbrænder bakterierne det organiske stof, jordoverfladen synker og nærmer sig igen vandspejlet. Denne risiko findes i måske 10 % af vores landbrugsareal, og resultatet kan ses som vanddækkede og udyrkede enge i ådalene. Selv en øget vedligeholdelse vil ikke løse landmandens problemer.

En anden årsag er, at vi har

»Die Welt ist wie ein Strom, der in seinem Bette fortläuft, bald hier bald da zufällig Sandbänke ansetzt und von diesen wieder zu einem andern Wege genöthigt wird. Das geht Alles so hübsch und bequem und nach und nach; dagegen die Wasserbaumeister eine große Noth haben, wenn sie diesem Wesen entgegenarbeiten wollen.«

Wolfgang Goethe 1807.

Grundprincippet for den miljøvenlige vedligeholdelse er: Arbejd med, ikke imod vandløbets egne kræfter. Her er det formuleret af Goethe.

Foto: Bent Lauge Madsen

Denne å er nu snævret ind til den lovlige bredde. Der er kun skåret grøde i den venstre del. I den højre del er mudder og sand aflejret i grøden og er nu landfast bred. Den smallere å har flere kræfter at arbejde med.

ændret vandets vej fra det kommer som nedbør til det ender i vandløbene. I de naturlige områder bliver vandet forsinket i jorden. Når vi kloakerer, graver grøfter og dræner, kommer vandet ud i vandløbene uden denne naturlige forsinkelse. I landbrugets klager får byernes afløbsvand ofte skylden for våde marker. Det kan ikke udelukkes, selvom det er blevet afkræftet i de konkrete undersøgelser. Vandløbsudvalget har lavet. Men det er vel mere nærliggende at overveje betydningen af markernes dræn og grøfter. De er jo netop lavet for at få vandet hurtigt ud i vandløbene.

Endelig har reguleringen og vedligeholdelsen af vandløbene deres andel af oversvømmelserne: I de oprindelige stenede og slyngede bække og åer blev vandet

bremset, og højvandet bredte sig ud over engene, indtil der igen blev plads i åen. I de udrettede og oprensede åer strømmer det uhindret af sted og fylder mere og mere op jo længere det når gennem åen. Det kan have katastrofale følger i større flodsystemer, hvad vi har set det i bl.a. Tjekkiet. Så er de danske oversvømmelser små. Men de tæller med i samlingen af landbrugets selvskabte plager ved vandløb.

Her er der dog en nærliggende løsning: Giv igen vandløbene deres naturlige "vandbremse". Den kan gøres ved at reducere vedligeholdelsen, ved at genslynge åerne, og ved at lægge sten og grus ud i bækkene og ved at sløjfe dræn og grøfter i engene. Sådan er man, bl.a. med danske erfaringer, ved at gøre i Tjekkiet.

Brug for en strammer

Vandløbsloven trænger til en markant opstramning. Uanset at der er sket betydelige fremskridt, takket være den nuværende vandløbslov, er der langt igen. Den afvejning af vandafledning og miljøhensyn, der har været i loven i 25 år, bliver alt for tit gradbøjet til fordel for vandafledningen. Måske forstæeligt, for er kravene til vandafledning ikke opfyldt, skrives der regninger. Er miljøkravene ikke opfyldt skrives der kun rapporter. Ikke alle kommuner har modet, som ved Alling Å, til at opfylde loven. Afvejningen skal udmøntes i konkrete krav, der sikrer at de lovlige hensyn til miljøet skal tages alvorligt. Et fagligt grundlag er langt om længe lavet i 2007 i Skov- og Naturstyrelsen: *Notat om udarbejdelse af vandløbsregulativer*. Men det udvandedes af tilføjelsen: »Til inspiration for vandløbsmyndigheder!« Nej, det er ikke en trykfejl for "instruktion".

Der er således fri bane for fortsat at vælge mellem vandafledning og miljø!

I dag har vi en langt større viden om, hvad vedligeholdelsen af vore vandløb betyder for vandløbskvaliteten end da vi lavede vandløbsloven for 25 år siden. Men desværre er den faglige viden ofte koblet af de konkrete handlinger. Alt under isnende tavshed fra den faglige verden. ■

Foto: Bent Lauge Madsen

Formidling af viden er vigtig...

Om forfatteren

Bent Lauge Madsen er mag. scient. i ferskvandsbiologi, pensioneret fra Miljøministeriet i 2001. Han er en af arkitekterne bag den økologisk orienterede vandløbslov fra 1983.

Kirkensgaardvej 38
7620 Vandborg
Tlf.: 40296592
email: bent@laugemadsen.dk

Mere at læse:

På By- og landskabsstyrelsens hjemmeside www.blst.dk findes rapporten "vandløbsudvalget" 2006 Her er omfattende analyser af problemstillinger og løsningsforslag om de våde marker ved vandløbene.

Der er også lige udkommet "Grodeskæring i vandløb," 2008.

På Finansministeriets hjemmeside www.fm.dk findes rapporten om "vandrammedirektivets virkemidler" 2007

På Skov- og naturstyrelsens hjemmeside www.sns.dk er "vandløbsregulativer" 2007.

Madsen, B.L. & Tent, L., 2000: *Lebendiche Bäche und Flüsse: Revitalisierung von Tieflandgewässern*. Edmund Siemens, Hamburg.

Sand-Jensen, K. & Friberg, N. (red), 2000: *De strømmende vande. Gad*.

Baatrup-Pedersen, A., 2000: *Planter i vandløb - fortid, nutid og fremtid. Temarapport fra DMU*

Madsen, B.L.: *De våde enge. Aktuel Naturvidenskab nr. 4/2000*

www.ecoflood.do